

УДК 324:329.71(4)

Олексій Прокоп'єв

ЧИННИКИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО УСПІХУ ПАРТІЙ-НАСТУПНИЦЬ У ПОСТАВТОРИТАРНИХ СУСПІЛЬСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Статтю присвячено з'ясуванню причин успіху партій-наступниць колишніх комуністичних партій на парламентських виборах у нових демократіях Центральної та Східної Європи. В порівняльному аспекті проаналізовано досвід десяти партій цього типу. Визначено і статистично проаналізовано фактори, що найчастіше, вказуються дослідниками при поясненні їх успіху. Як свідчать результати аналізу, системи з національно-консенсусною або посттоталітарною інституційною спадщиною, потужним інститутом президентства, низькою активністю електорату і низьким ступенем пропорційності виборчої системи, а також з високими патерналістськими очікуваннями населення є найбільш сприятливими для посткомуністів.

Метою даного дослідження є виявлення найбільш релевантних причин успіху партій, що претендують на роль наступниць комуністичних партій, на парламентських виборах у "нових демократіях" Центральної та Східної Європи [1].

Під "партією-наступницею" зазвичай розуміють первинну спадкоємицю колишньої партії-монополіста, яка перейняла її ідеологічну ідентичність, а також переважну частину організаційних, кадрових, а подекуди й фінансових ресурсів. Хоча установчі парламентські вибори [2] початку 90-х у країнах регіону стали електоральною катастрофою для партій-наступниць, успіхи перейменованих і "реформованих" экс-комуністів на критичних виборах 1992-1995 рр. здивували багатьох аналітиків по обидва боки колишньої

"залізної завіси", особливо тих, хто вважав їх не більш ніж уламками старих еліт без реальних перспектив на майбутнє і пророкував швидке "відмирання" ленінської спадщини [3]. Нині партії-наступниці відчутно впливають на становлення нових політичних систем, будучи невід'ємним елементом осі міжпартійної конкуренції.

У зв'язку із сформульованою метою дослідження його структура виглядає так: спочатку обґрунтовано вибір референтів порівняння. Потім сформульовано і операціоналізовано залежну і незалежні змінні. Далі проведено кореляційний аналіз кожної пари змінних і з'ясовано, які з чинників є найбільш статистично релевантними щодо залежної змінної. Зроблено висновки стосовно евристичної корисності тих чи інших теорій

і гіпотез щодо електоральних успіхів екс-комуністів.

Вибір порівняльних референтів

Було досліджено партії-наступниці десяти поставторитарних країн: Болгарії (Болгарська соціалістична партія), Литви (Литовська демократична робітничка партія), східних земель Німеччини (Партія демократичного соціалізму), Польщі (Соціал-демократична партія Польщі), Росії (Комуністична партія Російської Федерації), Румунії (Демократично-соціалістична партія Румунії), Словаччини (Партія демократичних лівих Словаччини), Угорщини (Угорська соціалістична партія), України (Комуністична партія України), Чехії (Комуністична партія Богемії та Моравії). Сукупність критеріїв відбору порівняльних референтів визначалася передусім завданням і методами дослідження, а також наявністю необхідної для операціоналізації змінних інформації. При цьому з метою гомогенізації національних контекстів було використано регіональний підхід, запропонований Г.Алмондом. Отже, вихідних критеріїв було два: належність даної країни до колишнього соціалістичного табору і географічне перебування її у Центральній або Східній Європі, в тому числі у європейській частині колишнього Радянського Союзу. З усієї множини поставторитарних країн було обрано ті, в яких з 1990 р. відбулися принаймні одні відносно вільні конкурентні загальнонаціональні вибори до нижньої палати законодавчого органу на пропорційній або змішаній основі. Цьому критерію не відповідали, по-перше, Азербайджан (конкуренція на виборах до Національних зборів якого була вельми обмеженою), по-друге, Білорусь і Македонія (де діє мажоритарна система абсолютної більшості), по-третє, Естонія і Латвія (де існуюче законодавство дискримінує виборчі права російської меншини, тим самим викривлюючи реальну картину політичних уподобань населення). Ще одним критерієм було існування впливової партії-наступниці, чого не спостерігається в Грузії (маргінальна Єдина комуністична партія Грузії, яка об'єднує низку неосталіністських угруповань "диванного" типу, за визначенням не може вважатися наступницею КППГ). Процес демократизації у порівнюваних країнах не повинен був перериватися громадянською війною, що серйозно змінює умови політичної боротьби, в якій беруть участь партії-наступ-

ниці, тим самим вкрай загострюючи проблему різниці контекстів. Цій умові не відповідали Югославія, Хорватія, Боснія-Герцеговина, Албанія, а також Молдова.

Включення до складу порівняльних референтів східних земель ФРН [4], очевидно, потребує окремого пояснення. Дійсно, колишня НДР являє собою унікальний випадок демократичної трансформації, адже поставторитарна інституціональна структура тут не мала жодних коренів у попередньому режимі, будучи привнесеною екзогенне. Проте цей факт, як буде показано нижче, не створює нездоланих методологічних перешкод для даного дослідження.

Формулювання і емпірична операціоналізація змінних

Єдина залежна змінна, яку ми задіяли - електоральний успіх партії-наступниці. В даному дослідженні вона операціоналізується як середній відсоток місць у нижній палаті легіслатури країни, який дана партія отримувала за результатами всіх поставторитарних виборів, починаючи з перших критичних. Вибір на користь нижньої палати парламенту для аналізу ми робили, визнаючи необхідність гомогенізації гетерогенного інституціонального поля. Адже бікамералізм властивий далеко не всім порівняльним референтам: Болгарія, Литва, Угорщина, Україна мають однопалатні парламенти, принаймні на час написання даної статті. Але навіть у тих країнах, де сенат існує, він все одно значно поступається нижній палаті за обсягом повноважень. Власне, виходячи з тих же міркувань, для операціоналізації електорального успіху партій-наступниць були задіяні парламентські вибори на відміну від президентських: не в усіх поставторитарних країнах сформувався потужний інститут президентства з прямим мандатом. Проте навіть конституційно "сильні" президенти вимушені так чи інакше рахуватися з нижніми палатами парламентів своїх країн.

Ми скористалися даними щодо всіх виборів від перших критичних, розуміючи, що установчі вибори у поставторитарних країнах, які проводилися одразу після падіння режиму, були *de facto* референдумом стосовно ставлення суспільства до свого авторитарного минулого, а не реальним виявленням його політичних переваг. Отже, результати установчих виборів не могли слугувати матеріалом

для визначення успіху екс-комуністів. Натомість критичні вибори вже більш-менш адекватно відбивали існуючі у суспільстві політичні настанови. У тому випадку, коли установчі вибори відбувалися через певний час після падіння режиму (Литва, Росія, Україна), вони також інкорпоровалися у поле аналізу.

Врешті, для операціоналізації змінної було використано відсоток місць, а не голосів, отриманих партією на виборах, оскільки даний підхід дозволяє врахувати такий важливий для електоральної долі будь-якої партії чинник, як виборче законодавство, за посередництвом якого відбувається трансформація отриманих голосів у парламентські місця.

Попередній вибір чинників для формулювання незалежних змінних зумовлений як ступенем вивченості проблеми, так і наявністю відповідних емпіричних даних. Умовно всю сукупність найчастіше цитованих причин електорального успіху партій-наступниць можна поділити на чотири підгрупи: особливості інституціонального дизайну; соціально-економічні умови; формативні чинники структури політичної конкуренції; врешті, аспекти внутрішнього розвитку і функціонування партій-наступниць.

Серед транзитологів існує консенсус стосовно того, що особливості інституціональної структури нових демократій істотно впливають як на партійні системи взагалі, так і на конкретні партії зокрема [5]. Традиційно ці особливості включають, по-перше, конституційну форму правління, по-друге, адміністративно-територіальний устрій, по-третє, виборчу систему даної країни. Із зрозумілих причин адміністративно-територіальний устрій не розглядається у даному дослідженні як самостійна змінна. Натомість важливим формативним чинником інституціонального дизайну посткомуністичних країн вважається авторитарна спадщина. Те, що характеристики попереднього авторитарного режиму значною мірою зумовлюють перебіг поставторитарної політики, було всебічно продемонстровано багатьма дослідниками [6]. Отже, включення цієї змінної у поле аналізу виглядає логічним.

У компаративістиці існує декілька шляхів операціоналізації форми правління. Найчастіше цю змінну операціоналізують категоріально, поділяючи весь універсум форм правління на "президентські", "парламентські" та різноманітні "змішані" системи. Однак цей

підхід навряд чи можна вважати прийнятним для нових демократій Східної Європи. Адже в жодній країні регіону не було інституціоналізовано суто президентську систему, натомість втілення набули європейські парламентські або "напівпрезидентські" моделі. Проте у межах цих широких категорій президенти мають дуже різні повноваження, ігнорувати які було б не виправданим методологічним ризиком. Саме тому задля адекватної операціоналізації форми правління необхідно задіяти не категоріальну, а проміжну змінну. В цьому плані доцільно скористатися індексом Фрая-Хельмана. Його розробили спеціально для східноєвропейських країн американські вчені Т.Фрай [7] і Дж. Хельман [8]. За допомогою індексу вимірюється відносна сила президента через урахування його офіційних конституційних повноважень. Значення індексу варіює від 0 до 27, причому чим більшим є показник, тим потужніший є президент. (Список президентських повноважень за індексом Фрая-Хельмана див. у Додатку А.)

Для операціоналізації електоральної системи ми скористалися таким показником, як середній розмір округу на виборах у нижню палату парламенту. На думку Таагепери і Шугарта [9], середній розмір округу є найважливішим за впливом на партійний розвиток елементом виборчої системи. Середній розмір округу визначається як середня кількість парламентських місць, доля яких вирішується в одному виборчому окрузі і обчислюється шляхом ділення загальної кількості місць у нижній палаті легіслатури на кількість округів. Скажімо, для чистої системи більшості значення середнього розміру округу становитиме 1. Відповідно для суто пропорційної системи воно буде найвищим і дорівнюватиме кількості депутатів у нижній палаті.

Як уже було сказано, риси попереднього авторитарного режиму великою мірою визначають напрям еволюції і перспективи партій-наступниць. Але операціоналізація такої змінної, як попередній авторитарний режим, є досить складним завданням: жодна з існуючих типологій авторитарних режимів Східної Європи не є загальноприйнятою. Проте найбільш популярними є два підходи: Г.Кічельта [10], згідно з яким усі комуністичні режими поділяються на "патримоніальні", "бюрократично-авторитарні"

та "національно-консенсусні", та Х.Лінца і А.Степана [11], які всі недемократичні режими поділяють на чотири ідеальні типи: авторитарний, тоталітарний, посттоталітарний та султаністський. Беручи до уваги те, що дослідники, здійснюючи класифікацію режимів, керувалися подібними критеріями, ми синтезували обидва підходи. В результаті було отримано чотиричленну класифікацію всіх авторитарних комуністичних режимів - національно-консенсусні, авторитарно-бюрократичні, посттоталітарні і тоталітарні. Під час операціоналізації національно-консенсусним режимам ми надали значення 0 як найбільш "демократичним", авторитарно-бюрократичним - 1, посттоталітарні режими були закодовані як 2, а єдиний випадок тоталітарного режиму - Румунія - отримала значення 3.

Згідно з багатьма авторами, успіх екс-комуністичних партій пов'язаний з тим, що найменш захищені соціальні групи в цілому погано адаптуються до нових рівнів свободи і відповідальності, які з'являються під час демократичного переходу [12]. Всю сукупність соціальних передумов підтримки екс-комуністичних партій ми редукували до трьох змінних: кількість населення похилого віку, функціонування економіки та особливості політичної культури.

Найбільш соціальне незахищеними при здійсненні економічних реформ у нових демократіях є, як відомо, люди похилого віку. Отже, вони мають найбільше мотивів голосувати за партії-наступниці, з якими вони асоціюють не лише стабільність і передбачуваність минулого, а й свої молоді роки. Не слід також забувати, що їхня політична соціалізація відбувалася в епоху "будівництва розвинутого соціалізму". Для операціоналізації цієї змінної ми використали відсоток населення країни старше 65 років.

Експлуатація поганої економічної ситуації є важливим елементом риторики лідерів екс-комуністичних партій. Отже, та міра, якою економіка країни "постраждала" від переходу до ринку, має бути важливим чинником успіху партій-наступниць. Для операціоналізації цієї міри ми використали середньорічний відсоток падіння реального ВВП протягом 1990-1995 рр. Цей показник було обрано тому, що він дозволяє абстрагуватися від інфляції, яка на початку 90-х у регіоні була чималою. Вибір часового проміжку пояснюється, по-перше, тим, що у більшості

східноєвропейських країн у 1995 р. тенденція до падіння ВВП себе вичерпала і почалося компенсаційне зростання [13]; по-друге, більшість виборів, які ми аналізували, відбулися саме у 1995-1996 рр.

Підхід, згідно з яким політичні переваги і інститути укорінені у політичній культурі тієї чи іншої нації, має тривалу історію [14]. Деякі автори [15] вказують на політичну культуру, тобто більш-менш стійкі ціннісні орієнтації населення, що сформувалися за авторитарного режиму, як на базовий детермінуючий чинник усієї поставторитарної політики. П.Гован, професор університету північного Лондона [16], базуючись на аналізі даних соціологічних опитувань і профспілкового руху, пояснює електоральний успіх посткомуністів тим, що вони просто повернули собі прихильність тих сегментів електорату, які поділяли їхні ціннісні настанови на пізній стадії існування авторитарних режимів [17].

Безумовно, політична культура є значущою для партійної політики. Проте як її операціоналізувати? Однозначної відповіді на це питання немає і не може бути, але для цілей даного дослідження важливо з'ясувати, якою мірою соціумам поставторитарних суспільств властива етатистська політична культура, оскільки саме на неї найчастіше покладаються екс-комуністи. Для вимірювання етатистської орієнтації населення ми скористалися даними соціологічного дослідження східноєвропейських країн у межах проекту "Євробарометр", організованого Європейською комісією [18]. Респондентів просили вказати, на яку думку вони пристають у наступних двох парах протилежних тверджень:

- 1 а. Індивіди повинні самі дбати про себе і свій добробут;
- б. Держава повинна нести відповідальність за матеріальну безпеку громадян.
- 2 а. Державна власність є найефективнішою для управління підприємством;
- б. Підприємством найкраще керуватимуть приватні підприємці, які виробляють речі, що люди купуватимуть.

Змінну було сконструйовано так. Ми склали частки тих, хто погодився з твердженнями 1б і 2а у кожній країні, і поділили суму на 2. Значення отриманого показника можуть коливатися від 0 (найнижча етатистська орієнтація) до 100 (найвища орієнтація).

Елементи структури політичної конкуренції зумовлюють логіку дій і перспективи будь-яких змагальних акторів. Не є винятком і партії-наступниці. Ми зупинимось на трьох найчастіше згадуваних чинниках партійних систем, які впливають на електоральні шанси екс-комуністів: присутність сильного ідеологічно близького суперника, рівень демократизованості політичної системи та ідеологічна поляризація.

Природно було б припустити, що на електоральні перспективи екс-комуністів серйозно впливає наявність потужних конкурентів на лівому фланзі. Якщо партія відчуває такого роду присутність (як правило, праворуч від себе), вона ризикує бути "вичавленою" на екстремум політичного спектра, втрачаючи таким чином велику частку підтримки населення. Хоча існує кілька методів визначення партійної фрагментації [19], для операціоналізації двох вищеописаних змінних ми скористалися таким показником, як "ефективне число партій" [20]. Він обчислюється за формулою:

$$N = \frac{1}{\sum p_i^2},$$

де PI - частка голосів, що отримала i -та партія, у процентах. При обчисленні змінних усі голоси, віддані за партії лівого блоку [21], ми прийняли за 100%, що й дозволило коректно вирахувати партійну фрагментованість цього блоку. Щодо тих країн, де з 1992 р. відбулися двоє чи більше виборів на пропорційній або змішаній основі, було обчислено середнє арифметичне внутрішньоблокової фрагментації.

У багатьох транзитологів знайшла підтримку теза про те, що успіх екс-комуністів у конкурентних умовах може бути пов'язаний з недостатнім ступенем консолідованості нової демократії. Дехто навіть йде далі і стверджує, що причиною цього є лише поверхова зміна базових структур старих авторитарних режимів у період демократичного переходу [22]. Для визначення рівня "демократизованості" тієї чи іншої країни ми скористалися зведеним індексом демократизації. Його сконструювали М.Вельтен і Д.Ішіяма шляхом ділення

індексу Ванханена, який вимірює демократизованість у термінах політичної участі і конкуренції, на індекс "Будинку Свободи" (*Freedom House*), що враховує політичні свободи [23].

Третій елемент структури політичної конкуренції, важливість якого для поставиторитарної партійної політики важко переоцінити - це рівень ідеологічної поляризації партійної системи. Для його операціоналізації ми звернулися до дослідження Р.Інглхarta і Д.Хубера [24], які на основі експертних оцінок локалізували партії з 42 країн світу, що мали представництво у парламентах протягом 1990-1995 рр., на право-лівому континуумі за 10-бальною шкалою. При цьому найбільш ліві, на думку експертів, партії отримували 1 бал, а найбільш праві - 10. Рівень ідеологічної поляризації було визначено як різницю між балами, отриманими найбільш правою партією і найлівішими.

Ціла низка авторів концентрує увагу на організаційно-ідеологічних особливостях розвитку партій-наступниць як детермінанти їхніх політичних перспектив [25]. З усієї сукупності внутрішньопартійних умов розвитку екс-комуністичних партій для їхніх електоральних перспектив найбільш релевантними видаються дві: організаційна сила та ідеологічна послідовність.

Для операціоналізації першої змінної ми сконструювали простий показник - організаційну інерцію. Вона визначається як відношення кількості членів партії у 1995 р. до кількості у 1980. Задля операціоналізації ідеологічної послідовності доцільно звернутися до вже згаданого дослідження Інглхarta і Хубера [26], в якому, зокрема, підраховано стандартне відхилення в експертних оцінках ідеології тієї чи тієї партії за 10-бальною шкалою. Більш високе значення відбиває нижчий рівень консенсусу експертів стосовно ідеологічної належності даної партії, а, отже, вищий ступінь її непослідовності. І навпаки: чим нижче є показник, тим послідовнішою є партія-наступниця. Саме тому отриману змінну ми назвали оберненою ідеологічною послідовністю [27]. Числові значення залежної і незалежних змінних за групами для 10 поставиторитарних країн наведено у Табл. 1.

Таблиця 1. Числові значення змінних для 10 поставторитарних країн [28]

Країна, партія	Парламентські місця, %	Інституціональна структура			Соціально-економічні передумови			Структура політичної конкуренції			Внутрішньо-партійні умови	
		Індекс Хельмана-Фрая	Середній розмір виборчого округу	Тип попереднього режиму	Населення старше 65 років, %	Середнє падіння реального ВВП	Етатистські настрої	Фрагментація лівого блоку	Зведений індекс демократизації	Ідеологічна поляризація	Організаційна інерція	Обернена ідеологічна послідовність
Болгарія, БСП	38,13	10,00	7,74	2	14,5	4,38	52,0	1,14	16,48	8,10	0,37	2,31
Литва, ЛДРП	30,14	12,00	1,96	0	12,9	9,24	28,5	1,57	15,67	2,25	0,19	2,24
Екс-НДР, ПДС	22,26**	5,25	1,89	1	16,0	3,80	-*	2,10	-*	7,28	0,26	0,98
Польща, СДПП	36,41	12,50	8,68	0	11,0	-1,83	54,0	1,36	16,36	5,75	0,09	0,71
Росія, КПРФ	30,22	14,75	1,99	2	12,1	9,44	34,0	1,60	14,05	8,50	0,06	3,75
Румунія, ДСПР	30,32	14,00	8,17	3	11,8	1,65	31,0	2,01	17,21	1,50	0,16	2,50
Словаччина, ПДЛС	14,44	5,00	37,50	1	10,7	2,89	32,5	1,54	19,88	2,33	0,21	1,25
Угорщина, УСП	44,43	7,25	1,95	0	14,0	1,36	45,5	1,37	18,58	7,43	0,10	0,64
Україна, КПУ	27,11	15,00	1,99	2	12,4	12,42	42,5	2,10	18,13	6,63	0,05	3,77
Чехія, КПБМ	13,50	4,75	25,00	1	12,6	2,58	26,0	1,96	29,66	8,67	0,41	0,47

* Дані відсутні або не наведені з метою гомогенізації контекстів.

** Відсоток місць було обчислено лише стосовно 161 місця у Бундестазі, які посідають представники п'яти східних земель.

Результати дослідження

Для перевірки пояснювальної спроможності наведених чинників ми обчислили коефіцієнти лінійної кореляції по кожній парі змінних. Якщо між незалежною і залежною змінними фіксується істотна кореляція, то відповідний чинник справді має пояснюваль-

ну силу при аналізі електорального успіху партій-наступниць у поставторитарних суспільствах Східної Європи. Методику обчислення коефіцієнта лінійної кореляції описано в додатку Б. Результати статистичного аналізу наведено у Табл. 2.

Таблиця 2. Матриця коефіцієнтів лінійної кореляції між 12 змінними [29]

Індекс Хельмана-Фрая	0,448										
Середній розмір виборчого округу	-0,708	-0,643									
Тип попереднього режиму	-0,133	0,410	-0,052								
Відсоток населення старше 65 років	0,217	-0,336	-0,482	-0,059							
Середнє падіння реального ВВП	-0,116	0,456	-0,378	0,283	0,087						
Етатистські настрої	0,701	0,191	-0,350	-0,159	0,255	-0,271					
Фрагментація лівого блоку	-0,679	-0,470	0,234	0,369	-0,001	0,265	-0,647				
Зведений індекс демократизації	-0,635	-0,712	0,609	-0,111	-0,011	-0,264	-0,403	0,421			
Ідеологічна поляризація	0,137	-0,160	-0,214	-0,034	0,469	0,084	0,356	-0,166	0,248		
Організаційна інерція	-0,411	-0,640	0,673	0,041	0,374	-0,260	-0,223	-0,005	0,631	0,185	
Обернена ідеологічна послідовність	0,119	0,791	-0,491	0,598	-0,141	0,809	-0,082	0,138	-0,559	-0,048	-0,431
	Відсоток парламентських місць	Індекс Хельмана-Фрая	Середній розмір виборчого округу	Тип попереднього режиму	Відсоток населення старше 65 років	Середнє падіння реального ВВП	Етатистські настрої	Фрагментація лівого блоку	Зведений індекс демократизації	Ідеологічна поляризація	Організаційна інерція

Отримані результати статистичного аналізу є на перший погляд дещо несподіваними. Найістотніше корелює (-0,708) із залежною змінною (відсотком завойованих партією-наступницею парламентських місць) середній розмір виборчого округу - змінна, яка операціоналізує виборчу систему. Отже, здавалося б, можна зробити висновок, що чим менш пропорційною є система, тим більші електоральні шанси мають екс-комуністи. Проте, як

свідчить аналіз випадків, що істотно відхиляються від середніх значень, подібний висновок є передчасним. Річ у тім, що Чехія і Словаччина через порівняно невелике населення (відповідно 10,3 і 5,4 млн. чоловік) і його значну щільність мають малу кількість виборчих округів (відповідно 9 і 4). Природно, що їхній середній розмір є порівняно великим. Якби ці країни не враховувалися під час підрахунку коефіцієнта, його значення стано-

вило б лише 0,304, що аж ніяк не може вважатися достовірною величиною. Але і протилежна, традиційна точка зору, згідно з якою пропорційна система сприяє экс-комуністам, тим більше емпірично не підтверджується.

Несподіваною є також майже повна відсутність будь-якої кореляції між залежною змінною і показником середньорічного падіння реального ВВП. Тобто рішення пересічного мешканця регіону голосувати за партію-наступницю аж ніяк не залежить ані від поточного стану економіки, ані від спроб экс-комуністів експлуатувати цю тему. Отже, закономірним є висновок, що теорія ретроспективно-економічного голосування, яка неодноразово перевірялася на американських і західноєвропейських масивах електоральних даних, навряд чи придатна для пояснення поведінки виборця у Східній Європі. Проте чи означає це, що економічні чинники при цьому взагалі можна відкинути і пояснювати вибір під час голосування у нових демократіях виключно міркуваннями ідеологічного плану, персональними якостями кандидатів тощо, як це роблять деякі західні науковці? Ми схильні дати негативну відповідь на це питання. Очевидно, електоральний вибір громадян у пост-авторитарних країнах є здебільшого перспективним, заснованим на очікуваннях щодо дій того чи іншого актора, в тому числі і в галузі економіки.

Також парадоксальною виглядає від'ємна кореляція між організаційною інерцією экс-комуністичних партій та їх електоральною підтримкою. Вона фактично дезавує поширену точку зору, згідно з якою успіх партій-наступниць залежить від їхньої організаційної сили та масовості. Можна також стверджувати, що підтримка экс-комуністів аж ніяк не пояснюється їхньою більш високою "масовістю" у порівнянні з іншими партіями, які діють на поставторитарній політичній арені. З іншого боку, під час операціоналізації організаційної сили не враховувалися такі важливі для будь-якої партії речі, як щільність осередків, "якісний" склад партії, ротація членства тощо. Це теоретично могло сприяти викривленню реального стану. Проте реальне значення коефіцієнта настільки відрізняється від гіпотетичного, що загальні висновки видаються справедливими.

Чинники ідеологічного плану -- ідеологічна поляризація і обернена ідеологічна послідовність -- також, всупереч очікуванням, не

мають серйозного значення для електоральних шансів партій-наступниць (відповідно $r = 0,137$ та $r = 0,119$). А отже, представники західної політичної теорії, які говорять про переважно ідеологічний характер голосування у нових демократіях, навряд чи мають рацію.

Натомість істотна від'ємна кореляція між залежною змінною і фрагментацією лівого політичного блоку ($r = -0,679$) була доволі передбачуваною. Тобто електоральному успіхові экс-комуністів скрізь, окрім Чехії, сприяла відсутність більш-менш впливових некомуністичних соціал-демократичних партій. Незважаючи на величезну, як для посткомуністичного світу, фінансову допомогу з боку західних соціалістичних партій (а, можливо, саме завдяки їй), а також політичну підтримку Соціалістичного Інтернаціоналу, ці партії так і не спромоглися подолати "диванну" стадію становлення і у свої найкращі роки отримували 6-7% голосів скрізь, окрім хіба що Чехії та Словенії.

Низький коефіцієнт кореляції між однією з соціально-економічних змінних -- відсотком населення похилого віку -- і успіхами партій-наступниць ($r = 0,217$) дещо суперечить стереотипному поглядові. Таке значення свідчить про дуже обмежену евристичну корисність цього чинника для пояснення електоральної долі экс-комуністів у регіоні.

У свою чергу, етатистські настрої у суспільстві значною мірою сприяють перемозі партій-наступниць на парламентських виборах ($r = 0,701$). Такий високий показник кореляції означає, що частка варіації залежної змінної, яка пояснюється даною незалежною змінною, становить 49%. І справа тут, очевидно, не лише у ностальгії. Адже, як свідчить мала взаємопов'язаність кількості населення похилого віку і етатистських настроїв ($r = 0,255$), патерналістські очікування властиві не тільки і не стільки старшим віковим групам. Висока кореляція фрагментації лівого блоку і етатистських настроїв ($r = -0,647$) вказує на те, що громадяни нових демократій пов'язують свої патерналістські очікування саме з партіями-наступницями. Отже, соціалістичний етатизм аж ніяк не постраждав від переходу до демократії. Про що це свідчить -- про "демократичність" пізніх авторитарних режимів чи про "авторитарність" нових демократій -- судити важко. Але іронія долі полягає у тому, що це може свідчити і про те, і про те одночасно. А уявлення про події кінця

80-х - початку 90-х років у Східній Європі як про "оксамитову революцію" "громадянського суспільства" навряд чи відповідають дійсності. Має місце швидше м'який демократичний перехід, який розпочався задовго до падіння авторитарних режимів Східної Європи і який ще нескоро завершиться. Отже, екс-комуністичні партії у їхньому нинішньому вигляді ще довго становитимуть основу осі міжпартійної конкуренції у нових демократіях.

Не менш цікавим для аналізу є і високе від'ємне значення коефіцієнта кореляції зведеного індексу демократизації та успіху екс-комуністів ($r = -0,635$). Тобто чим більш демократичним є даний східноєвропейський соціум, тим з меншою ймовірністю він голосуватиме за екс-комуністів. Проте перш ніж робити глобальні висновки, спробуємо з'ясувати, якою мірою кожна зі складових зведеного індексу демократизації є "відповідальною" за високе значення кореляції цього чинника із залежною змінною. Як уже було зазначено, у конструюванні зведеного індексу демократизації були задіяні показники електоральної активності (середній відсоток тих громадян, які прийшли на вибори), міжпартійної конкуренції (середній відсоток парламентських місць, що здобули всі партії, окрім найсильнішої) та політичних свобод (індекс *Freedom House*). Отже, для виконання поставленого дослідницького завдання нам необхідно провести окремий кореляційний аналіз цих показників щодо залежної змінної - відсотка місць партії-наступниці у парламенті. Результати аналізу наведено у Табл. 3.

Таблиця 3. Коефіцієнти лінійної кореляції між окремими показниками зведеного індексу демократизації (незалежними змінними) і відсотком місць партії-наступниці в парламенті (залежною змінною)

Змінна	Парламентські місця, %
Електоральна активність	-0,522
Міжпартійна конкуренція	-0,283
Політичні свободи	-0,357

Як видно з таблиці, жоден зі статистичних зв'язків не перевищує критичного значення g . Лише виборча активність громадян має більш-менш значну від'ємну кореляцію щодо кількості парламентських місць, що їх контролюють екс-комуністи. Отже, наш попередній висновок не отримав підтвердження. Натомість можна говорити про те, що вищі рівні електорального абсентеїзму сприяють екс-комуністам. Цим прямо заперечується теза П.Гована [30], який стверджував, що екс-комуністи не досягли абсолютної переваги на парламентських виборах початку 90-х у Центральній Європі лише тому, що активність виборців була дуже низькою.

Значення коефіцієнта кореляції між індексом Хельмана-Фрая і залежною змінною ($r = 0,448$) менше за критичне, що не виключає випадкового характеру знайденого співвідношення. Проте і в цьому разі для знаходження реального зв'язку між ознаками доцільно буде вдатися до контекстуального дослідження випадків відхилень - до компаративної методики, описаної Ліпхартом [31]. У даному разі таким випадком є Угорщина: якби її було проігноровано під час статистичного аналізу, коефіцієнт кореляції становив би 0,719, що є досить істотним значенням.

Унікальність випадку Угорщини полягає у тому, що для неї, з одного боку, характерно досить слабе президентство (Індекс Хельмана-Фрая дорівнює 7,25), з другого - досить жорстка біполярна структура міжпартійної конкуренції, характерна саме для систем з потужним президентом [32]. Угорському партійному простору властивий глибоко вкорінений у національній культурі поділ на "західників" і "популістів" [33]. І успіх Угорської соціалістичної партії на виборах 1994 р. в першу чергу пояснюється тим, що вона спромоглася практично монополювати "західницьку" нішу.

Успіх же екс-комуністичних партій тих країн, де не існує екзотичного розколу на "західників" і "популістів", досить добре корелює з обсягом президентських повноважень. На нашу думку, це пояснюється тим, що президентціалізм перетворює політику на гру з нульовою сумою, де переможець отримує все, а переможений - нічого. Гра з нульовою сумою не залишає місця на політичній арені для малих партій, а, навпаки, провокує, як уже було сказано, жорстку біполярну структуру політичної конкуренції. Проте, всупереч

поширеному погляду, це не призводить до Ідеологічної поляризації, про що свідчить низький рівень кореляції між індексом Хельмана-Фрая і відповідною змінною ($r = -0,160$). За цих умов у партії-наступниці, як у найбільш сталого організаційного актора, з'являється більше шансів "підім'яти" під себе інші партії блоку і консолідувати досить різноманітні ліві субелекторати. Очевидно, саме цим викликана низька ідеологічна послідовність екс-комуністів у системах з сильним президентом ($r = 0,791$).

Успіх екс-комуністів на перший погляд слабо корелює з типом попереднього авторитарного режиму ($r = -0,133$). Втім, картина зміниться, якщо ми спробуємо згрупувати країни з одними й тими самими типами режимів і знайти середньоарифметичні значення по кожній з груп. Так, партії-наступниці, які вийшли з національно-консенсусного режиму, мають у середньому 37% парламентських місць. Партії, які вийшли з тоталітарних або посттоталітарних режимів -- 31,4%. А партії-наступниці, які правили за раціонально-бюрократичного режиму -- лише 16,7%. Очевидно, у даному випадку має сенс вдатися до якісного аналізу. Перша група партій була найбільш успішною, обравши шлях соціал-демократизації та швидко адаптувавшись до нових конкурентних умов. Друга група партій надала перевагу збереженню "старої" ідентичності. Натомість екс-комуністичним партіям, які вийшли з раціонально-бюрократичного режиму, очевидно, найважче сформулювати власне стратегічне бачення. Більше того, через певну кількість електоральних циклів вони взагалі ризикують зійти з політичної арени.

Досить парадоксальним видається високе значення коефіцієнта кореляції між середнім падінням реального ВВП і оберненою ідеологічною послідовністю ($r = 0,809$), яка є найістотнішою серед усіх змінних. Інакше кажучи, гіршому стану економіки відповідає нижча ідеологічна послідовність екс-комуністичної партії. В принципі, цьому цікавому феномену можна дати декілька пояснень. Пам'ятаймо, що конкретні значення показника ідеологічної послідовності базувалися на оцінках експертів, які часто не були позбавлені суб'єктивізму. Проте кореляція є настільки значущою, що цією часткою суб'єктивності можна знехтувати. Інша версія пов'язана із сформульованою вище гіпотезою щодо пер-

спективного характеру голосування у нових демократіях. Можна припустити, що партійні ватажки, враховуючи це, не схильні були висувати екстремістські лозунги, аби не налякати центристські сегменти свого електорату. З іншого боку, глибока економічна криза могла сприяти конфліктові між ідеологічними імперативами партії та її клієнтськими зв'язками, появі відцентрових тенденцій у керівництві партії через відсутність згоди щодо плану дій в економіці. Очевидно, остаточно роз'яснити ситуацію може лише глибоке контекстуальне дослідження. Однак зрозуміло, що під час вивчення країн Центральної і Східної Європи посилення на досвід Веймарської республіки, де на хвилі економічної кризи до влади прийшли екстремісти, навряд чи є коректним.

Висновки

Дослідження показало, що електоральні успіхи партій-наступниць у поствавторитарних суспільствах Східної Європи не можна пояснити якоюсь однією групою найчастіше цитованих чинників. Натомість варто говорити про сукупність чинників з різних груп, здатних з великою ймовірністю забезпечити екс-комуністам підтримку населення в регіоні. Серед них: наявність у політичній системі країни президента з широким колом повноважень; низький ступінь пропорційності виборчої системи; національно-консенсусний або посттоталітарний тип попереднього режиму; високий рівень політичного абсентеїзму громадян; відсутність на політичній арені сильної некомуністичної соціал-демократичної партії; великі патерналістські очікування населення. На підставі комплексного аналізу наведених чинників зроблено загальний висновок про важливу роль авторитарного соціокультурного спадку у партійній політиці посткомуністичних країн.

Наведені чинники мають універсальну евристичну здатність при проведенні інтрарегіональних досліджень. Проте у тих країнах, які вирізняються унікальними, релевантними лише для їхніх партійних систем рисами, видається доцільним конструювання на основі наведеного комплексу національне специфічних комбінацій змінних. Водночас дослідження вказує на емпіричну адекватність деяких традиційних теорій, які часто використовуються для пояснення успіху екс-комуністичних партій на парламентських виборах у Центральній

та Східній Європі. Так, не отримали підтвердження теорії економічно-ретроспективного і ідеологічного голосування. Аналіз також продемонстрував непридатність загальноприйнятих підходів, які пов'язують електоральні досягнення партій-наступниць з їхньою організаційною силою, масовістю, а також із партійною ідентифікацією старшого покоління.

Отже, на основі нашого дослідження можна дійти висновку, що партії-наступниці у їхньому нинішньому вигляді ще довго залишатимуться впливовими організаційними акторами на політичних аренах своїх країн, і це робить їх важливим об'єктом подальших компаративних досліджень.

Додаток А

Список президентських повноважень, згідно з індексом Фрая-Хельмана

1. Розпуск парламенту.
2. Призначення референдумів.
3. Призначення виборів.
4. Призначення прем'єр-міністра.
5. Призначення міністрів.
6. Призначення інших вищих посадових осіб виконавчої влади.
7. Призначення найвищих військових посадовців.
8. Формування складу Конституційного суду.
9. Формування складу Верховного суду,
10. Призначення суддів.
11. Призначення генерального прокурора.
12. Призначення голови Центрального банку.
13. Формування складу Національної ради безпеки.
14. Головування у Національній раді безпеки.
15. Верховний головнокомандувач збройних сил.
16. Накладання вето на закон з можливістю подолання двома третинами від складу парламенту.
17. Передача законів у Конституційний суд для розгляду.
18. Законодавча ініціатива.
19. Видання декретів за відсутності надзвичайного стану без права перегляду нижньою палатою парламенту.
20. Ініціювання змін до Конституції.
21. Скликання позачергової сесії нижньої палати парламенту.
22. Особливі повноваження, якщо нижня палата парламенту не може зібратися.
23. Надзвичайні повноваження за надзвичайного стану.
24. Участь у засіданнях нижньої палати парламенту.
25. Промови або звернення до нижньої палати парламенту.
26. Скликання урядових засідань.
27. Участь в урядових засіданнях.

Додаток Б

Правила обчислення лінійного коефіцієнта кореляції

Лінійний коефіцієнт кореляції (позначається r) використовують для вимірювання ступеня статистичного зв'язку при лінійній залежності між двома масивами даних. Значення r коливаються від -1 до +1 і характеризують не лише тісноту, але й напрям зв'язку. Так, додатне значення r свідчить про прямий зв'язок між змінними, а від'ємне - про зворотний. Спрощена формула для визначення лінійного коефіцієнта кореляції має вигляд:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x}\bar{y}}{\sigma_x \sigma_y},$$

де x, y - певні масиви даних, σ_x, σ_y - середні квадратичні відхилення конкретних значень змінних від їх середньоарифметичних значень, розраховані за цими масивами. Середні квадратичні відхилення, у свою чергу, обчислюються за формулами:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum x^2}{n} - \left(\frac{\sum x}{n}\right)^2}, \quad \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum y^2}{n} - \left(\frac{\sum y}{n}\right)^2},$$

де n - кількість випадків у кожному з масивів.

Перевірка істотності знайденого статистичного зв'язку ґрунтується на порівнянні фактичного значення модуля коефіцієнта лінійної кореляції з так званим критичним. Останнє визначається як максимально можливе значення кореляційного відношення, яке може виникнути випадково за відсутності реального кореляційного зв'язку. Тобто, якщо модуль фактичного значення r більший за критичний, зв'язок між змінними вважається істотним, причому не лише в окремій вибірці, а й у загальній сукупності. В іншому разі зв'язок вважається неістотним і наявність кореляційного зв'язку між ознаками не доведена. Критичне значення модуля r знаходять за допомогою спеціальних таблиць. У даному дослідженні воно дорівнювало 0,633. Для тих пар змінних, значення яких були відомі лише у дев'яти випадках, критичне значення модуля r дорівнювало 0,672.

Для прикладу наведемо процес обчислення коефіцієнта кореляції перших двох змінних - індексу Хельмана-Фрая та середньорічного падіння реального ВВП. Маємо такі масиви даних:

Країна, партія	Індекс Хельмана-Фрая	Середнє падіння реального ВВП
Болгарія, БСП	10,00	4,38
Литва, ЛДРП	12,00	9,24
Екс-НДР, ПДС	5,25	3,80
Польща, СДПП	12,50	-1,83
Росія, КПРФ	14,75	9,44
Румунія, ПСДР	14,00	1,65
Словаччина, СПДЛ	5,00	2,89
Угорщина, УСП	7,25	1,36
Україна, КПУ	15,00	12,42
Чехія, КПБМ	4,75	2,58

Візьмемо першу ознаку за x , а другу - за y , тоді:

$$\bar{x} = \frac{95,75}{10} = 9,575; \quad \bar{y} = \frac{43,375}{10} = 4,335;$$

$$\overline{xy} = \frac{524,645}{10} = 52,4645;$$

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{1174,25}{10} - 101,0025} \approx 4,052;$$

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{374,915}{10} - 19,2985} \approx 4,265.$$

Таким чином,

$$r = \frac{52,4645 - 9,575 \cdot 4,335}{4,052 \cdot 4,265} \approx 0,456.$$

Знайдена величина r (0,456) не може вважатися статистично істотною, оскільки її модуль значно менший за критичний r (0,633).

1. Термін "нова демократія" у даній роботі збігається з терміном "поставторитарне суспільство" і означає країну, в якій з моменту падіння авторитарного режиму пройшло принаймні двоє відносно вільних конкурентних виборів поспіль. При цьому ми користувалися підходом С.Хантігтона, згідно з яким авторитарними є будь-які недемократичні суспільства.

2. "Установчими" називають хронологічно перші після падіння авторитарного режиму вільні вибори, тоді як "критичними" - вибори, які кардинально змінюють карту електоральних переваг і співвідношення політичних сил. Як показує досвід, електоральна несталість у нових демократіях є настільки високою, що хронологічно другі вибори є водночас і "критичними".

3. Jowitt K. *New World Disorder: The Leninist Extinction*. - Berkeley, 1992. - P. 284-305.

4. Йдеться про Східний Берлін, Бранденбург, Саксонію, Саксонію-Анхальт, Мекленбург-Західну Померанію та Тюрінгію, які до 1990 р. утворювали Німецьку Демократичну Республіку.

5. Crawford B., Lijphart A. (eds). *Special Issue: Post Communist Transformation in Eastern Europe* // *Comparative Political Studies*. - 1995. - Vol. 28. - № 1; Carey J., Shugart M. *Presidents and assemblies*. - New York: Cambridge University Press, 1992.

6. Huntington S. *The third wave: Democratization in the twentieth century*. - Norman: University of Oklahoma Press, 1991; Crawford B., Lijphart A. (eds). *Special Issue: Post Communist Transformation in Eastern Europe*; Agh A. *Partial consolidation of the East-Central European parties: The case of the Hungarian Socialistic Party* // *Party Politics*. - 1995. - Vol. 1. - № 4. - P. 492-514.

7. Frye T. *A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies* // *Comparative Political Studies*. - 1997. - Vol. 30. - № 5. - P. 523-552.

8. Hellman J. *Constitutions and economic reform in the postcommunist transitions* // *East European Constitutional Review*. - 1996. - Vol. 1. - № 5. - P. 46-53.

9. Taagepera R., Shugart M. *Seats and Votes: the Effects and the Determinants of the Electoral Systems*. - New Haven, 1989. - P. 180-181.

10. Kitschelt H. *Formation of party cleavages in post-communist democracies: Theoretical propositions* // *Party Politics*. - 1995. - Vol. 1. - № 4. - P. 447-472.

11. Linz J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. - Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996.

12. Ziblatt D.F. *The Adaptation of Ex-Communist Parties to Post-Communist Central Europe: a Comparative Study of the East German and Hungarian Ex-Communist Parties* // *Communist and Post-Communist Studies*. - 1998. - Vol. 31. - № 2. - P. 119-137.

13. Єдиним винятком тут є Польща, економіка якої, зазнавши шокової терапії, почала зростати вже у 1992 р.

14. Almond G., Verba S. *The Civic Culture*. - Princeton: Princeton University Press, 1963; цит. за: Dogan M., Pelassy D. *How to Compare Nations: Strategies in Comparative Politics*. - Chatham: Chatham House Publishers, 1990.

15. Carey J., Shugart M. *Presidents and assemblies*. - New York: Cambridge University Press, 1992; Raskin M. *The emerging party systems of Central and Eastern Europe* // *East European Quarterly*. - 1993. - Vol. 27. - P. 50-62.

16. Gowan P. The Post-Communist Socialist in Eastern and Central Europe // Looking Left: Socialism in Europe After the Cold War / Ed. by D.Sassoon. - London: New Press, 1998.
17. Щоправда, Гован користувався емпіричними даними, зібраними у східноєвропейських країнах у 80-ті роки, і їх достовірність викликає певні сумніви.
18. Eurobarometer Survey. - European Commission, Brussels, 1994.
19. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws. - New Haven, 1971. - P. 50-88; цит. за: Dogan M., Pelassy D. How to Compare Nations: Strategies in Comparative Politics.
20. Laakso M., Taagepera R. Effective number of parties: a measure with application to Western Europe // Comparative Political Studies. - 1979. - Vol. 12. - P. 82-118; цит. за: Голосов Г.В. Сравнительная политология. - Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. С. 113-119.
21. Під "блоком" у даному дослідженні ми розуміємо не партійну коаліцію, створену для здобуття голосів на парламентських виборах, а сукупність партій з подібними позиціями щодо певного кола політичне релевантних для ліво-правого континууму питань: обсягів втручання держави в економічне життя, ступеня підтримки економічно непривілейованих прошарків населення та рівня державної редистрибутивної політики.
22. Applebaum A. The Rise and Fall of the Communists: Guess Who's Running Central Europe // Foreign Affairs. - 1994. - № 6. - P. 720-746.
23. Vanhanen T. The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-88. - New York: Crane Russak, 1990; цит. за: Ishiyama J.T., Veltin M. Presidential Power and Democratic Development in Post-Communist Politics // Communist and Post-Communist Studies. - 1998. - Vol. 31. - № 3. - P. 217-233.
24. Huber J., Inglehart R. Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies // Party Politics. - 1995. - Vol. 1. - № 1. - P. 73-112.
25. Waller M. Adaptation of the Former Communist Parties of East Central Europe: A Case of Social-Democratization? // Party Politics. - 1995. - Vol. 1. - № 4. - P. 473-490; Голосов Г. "Карьеристы" и "верующие" (партии-преемницы в процессе демократизации) // Pro et Contra. - 1998. - Vol. 3. - № 3. <http://pubs.carnegie.ru/p&c/-Vol3-1998/3/04golosov.asp>.
26. Huber J., Inglehart R. Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies.
27. Безумовно, значення даної змінної є вельми суб'єктивними і відображають лише особисті враження експертів. Проте й саме поняття ідеологічної послідовності навряд чи можна назвати цілком об'єктивним.
28. Political Handbook of the World, 1991-1995 / Ed. by A.Banks - New York: Council of Foreign Relations, 1995; Веб-сайт Міжпарламентського Союзу <http://www.ipu.org/parline-e>; Веб-сайт Світового банку <http://www.worldbank.org>; Eurobarometer Survey. European Commission. - Brussels, 1994; Fry T. A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies // Comparative Political Studies. - 1997. - Vol. 30. - № 5. - P. 547-548; Huber J., Inglehart R. Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies; Советский энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А.М. - Москва: Советская энциклопедия, 1985.
29. Див. вище, прим. 28.
30. Gowan P. Op. cit.
31. Lijphart A. Comparative Politics and Comparative Method // American Political Science Review. - 1971. - Vol. 65. - P. 148-175; цит. за: Dogan M., Pelassy D. How to Compare Nations: Strategies in Comparative Politics.
32. Mainwaring S. Presidentialism, multipartism and Democracy // Comparative Political Studies. - 1993. - Vol. 26. - № 2. - P. 176-222.
33. Bozoki A., Korosenyi A., Schopflin G. Post-Communist Transition: Emerging Pluralism in Hungary. - London: Sage, 1992.

Olexiy Prokopyev

FACTORS FOR THE SUCCESS OF EX-COMMUNIST PARTIES AT THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

The article attempts to find out the common reasons for the success of ex-communist parties at the parliamentary elections in Central and Eastern Europe. For this purpose, ten ex-communist parties of the region were incorporated into the field of comparative analysis. The author begins by analysing the most widely mentioned factors employed to explain the communist successor parties' development and perspectives. These factors are then statistically tested, and the results properly interpreted. As the analysis has shown, systems with national-consensus or post-totalitarian institutional legacy, powerful presidencies, low electoral turnout, low degree of electoral proportionality, and high etatist expectations are most favorable for the ex-communists.